



# הפערים בין סטודנטים יהודים וערבים בתקופת הקורונה

מריאן תחאוכו, נסרין חדאד חאג' - יחיא וחנין מטר

נייר מדיניות מיוחד

2020 צמבר

ד"ר מריאן תחאוכו היא חוקרת בכירה ומנהלת את התוכנית למדיניות כלכלית של החברה הערבית במכון אהרן למדיניות כלכלית במרכז הבינתחומי הרצליה.

ד"ר נסרין חדאד חאג' - יחיא היא ראשת תוכנית החברה הערבית בישראל במכון הישראלי לדמוקרטיה.  
חנין מטר היא חוקרת במכון אהרן למדיניות כלכלית. הסקר נערך בהתייעצות עם אשרף ג' בור, מנהל התכנית הלאומית להנגשת השכלה גבוהה לחברה הערבית "רואד".

סדרת ניירות המדיניות של מכון אהרן למדיניות כלכלית הינה תוצר של מחקרים והצעות מדיניות אשר החמנו ומומנו על ידי המכון ואושרו לפרסום על ידי הוועדה המדעית של המכון. העמדות המובאות בניירות המדיניות הינן באחריות הכותבים ואין לדירקטוריון המכון אחריות על המדיניות המוצעת בהם.

# מכון אהרן למדיניות כלכלית ע"ש אהרן דוברת ז"ל

חזון מכון אהרן למדיניות כלכלית הוא לתמוך בצמיחה כלכלית ובחזק חברתי בישראל על ידי עיצוב אסטרטגיה והצעות לתוכניות מפורטות למדיניות כלכלית המבוססות על ידע בינלאומי מעודכן.

צמיחה כלכלית הנובעת מגידול בתעסוקה והעלאת הפריץ לעובד היא היעד המרכזי של כל המשקים, ובכללם של המשק הישראלי. המדדים המרכזיים לצמיחה כלכלית בת-קיימא - התוצר לנפש, התעסוקה והפריץ במשק - נמצאים עדיין ברמה נמוכה מזו המקובלת במדינות המובילות בעולם המפותח. חזון המכון הוא לערוך מחקרים כלכליים אשר יניבו הצעות הן לכלי מדיניות חדשניים והן לרפורמות במשק לקידום הצמיחה, התעסוקה והפריץ. מטרת מחקרי המדיניות להשפיע על המדיניות המוניטרית והפיסקלית, תוך גיבוש תוכניות ארוכות טווח שתתמודדנה עם מכלול הבעיות הכלכליות והחברתיות ותתרומנה לצמצום פערים וחיזוק החברה והכלכלה. כמו כן, מטרתם להשפיע על השיח המקצועי, לעורר דיון המבוסס על מידע אמין ועל מחקר כלכלי-חברתי ובסופו של דבר להקנות כלים שיתמכו בתואי של צמיחה ובחוסן החברתי של ישראל.

היעד העיקרי של מכון אהרן למדיניות כלכלית בבית ספר טימקין לכלכלה הוא בגיבוש אסטרטגיות מדיניות כלכליות אשר מזהות את נקודות החוזק והחולשה של הכלכלה בישראל. על בסיס זה נבנות רפורמות בנושאים רחביים, וכן מחקר המתמקד בענפים שונים כדי לבחון ולהמליץ על שימוש מושכל בכלי מדיניות וסדרי עדיפויות שיגרמו לגידול התעסוקה והפריץ בכלל ענפי המשק. במסגרת זו ניתן דגש על חיזוק היתרונות היחסיים של ישראל בחדשנות טכנולוגית, וכן על העצמת ההתייעלות והחדשנות בענפים המסורתיים, ענפי השירותים והסקטור הציבורי. כל זאת נעשה על בסיס מחקר מוצק והצבת יעדים כמותיים כדי להשיג את חזון המכון.

« **דירקטוריון:** מר שלמה דוברת (יו"ר), פרופ' מרטין אייכנבאום, גב' יעל אנדרון, פרופ' צבי אקשטיין, גב' דיתה ברניצקי, מר ארז ויגודמן, גב' ענת לוי, מר צבי לימון, פרופ' רפי מלניק, מר רונן ניר, מר רוני נפתלי, מר יואל קרסו, ד"ר טלי רגב, גב' עפרה שטראוס, מר חיים שני.

« **ראש המכון:** פרופ' צבי אקשטיין.

« **ועדה מדעית:** פרופ' צבי אקשטיין (יו"ר), פרופ' מרטין אייכנבאום, פרופ' צבי הרקוביץ, ד"ר יניב ידיד לוי, פרופ' עומר מואב, פרופ' רפי מלניק, ד"ר טלי רגב.

« **פרטי התקשרות:**

המרכז הבינתחומי הרצליה, ת.ד. 167 הרצליה 4610101

טלפון: 09-9602431

דוא"ל: aaron.economics@idc.ac.il

אתר: www.aiep.idc.ac.il

## המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מיינען למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים - תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

התוכנית לחברה הערבית בישראל שבמכון הישראלי לדמוקרטיה שואפת לקדם שותפות אזרחית רב־ממדית בין יהודים לערבים המבוססת בראש ובראשונה על ערך השוויון. מחקרי התוכנית מכוונים לאיתור החסמים בדרך לשותפות שוויונית מעין זו ולזיהוי הגורמים שיתרמו לקידומה. התפיסה העומדת ביסוד המאמץ המחקרי היא שדרושה התבוננות פנימית מעמיקה בחברה הערבית, בד בבד עם איתור ואבחון המוקדים החיצוניים שעשויים לסייע להשתלבות מלאה של האזרחים הערבים בזירה האזרחית, החברתית והפוליטית בישראל. התוכנית שואפת לבסס את המכון הישראלי לדמוקרטיה כמוקד ידע משמעותי בסוגיות הרלוונטיות לקידום יחסי יהודים־ערבים, מתוך התמקדות בקידום ערכי הדמוקרטיה כפי שהם באים לידי ביטוי ביחסי רוב ומיעוט.



## הפערים בין סטודנטים יהודים וערבים בתקופת הקורונה

נייר קצר זה מציג את עיקרי הממצאים מסקר אינטרנטי מיוחד שנערך במהלך חודש יוני ובחן את ההשפעה של משבר הקורונה על הסטודנטים הישראלים. הסקר בוצע על ידי מכון אהרן למדיניות כלכלית והמכון הישראלי לדמוקרטיה, והשתתפו בו 675 סטודנטים וסטודנטיות הלומדים במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל.<sup>1</sup>

לסטודנטים הערבים יש חסמים רבים המקשים על השתלבותם והצלחתם באקדמיה הישראלית ועל השתלבותם בשוק העבודה לאחר סיום הלימודים. גם בימים של שגרה, הסטודנטים הערבים מגיעים מתוך עמדת נחיתות לאקדמיה ביחס לעמיתיהם היהודים, זאת בין היתר בשל מערכת חינוך שמפלה אותם לרעה בכל שלבי הלימוד בבית הספר, העובדה שהם לרוב דור ראשון להשכלה גבוהה ונעדרים מודלים לחיקוי לשאת אליהם עיניהם, ומפאת העברית שאינה שגורה בפיהם והאנגלית בה הם אינם מגלים שליטה מספקת. הם נדרשים להתנהל בסביבה הזרה להם מבחינה תרבותית ומנטלית, כאשר לעיתים בשלותם הנפשית אינה מספקת - חלקם הגדול מגיע לאקדמיה לפני גיל 20 ואינו יודע להתמודד עם אתגרי ההשכלה הגבוהה בישראל.

האוכלוסייה הערבית נפגעה בצורה הקשה ביותר מהמשבר, מכיוון ששיעור העובדים עם השכלה נמוכה וללא מיומנויות הוא הגדול ביותר בקרבה והם אלה שסובלים משיעורי האבטלה הגבוהים ביותר בעקבות הקורונה. ההשלכות הכלכליות של המשבר לא פסחו על הסטודנטים, והמעבר ללמידה מרחוק בכל מערכת ההשכלה הגבוהה בארץ עם פרוץ המגפה הוסיף קשיים ואתגרים; אלו באים לידי ביטוי בעוצמה רבה יותר בקרב הסטודנטים הערבים, אשר מגיעים מרקע חברתי כלכלי נמוך יותר וסובלים מפערים משמעותיים מבחינת התשתיות והאוריינות הדיגיטלית.

הסקר חושף כי בדומה לשוק העבודה, גם באקדמיה הקורונה העצימה את הפערים בין יהודים וערבים: חמישית מהסטודנטים הערבים חוששים שיצטרכו להפסיק את לימודיהם בעקבות המשבר, שיעור כפול משיעור הסטודנטים היהודים; ו-74% ממשקי הבית של הסטודנטים הערבים נפגעו כלכלית בעקבות המשבר, לעומת 43% ממשקי הבית של הסטודנטים היהודים. המשבר הכלכלי שפקד את הסטודנטים ומשפחותיהם הוא קשה ועמוק יותר בחברה הערבית, וזאת בנוסף לפערים המשמעותיים שהיו קיימים עוד לפני המשבר. פערים נוספים נמצאו גם בתשתיות האינטרנט וביכולות הדיגיטליות, ואלו משפיעים על היערכות הסטודנטים לכל מערך הלמידה מרחוק ופוגעים במיוחד ביכולת הלמידה של הסטודנטים הערבים.

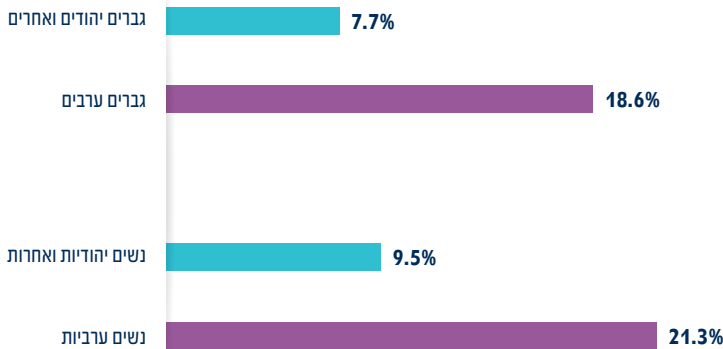
החשש המשמעותי הוא שבשנה הקרובה תתרחש נשירה מסיבית של סטודנטים ערבים, דווקא בעידן שבו השכלה גבוהה היא הכלי המשמעותי ביותר למוביליות חברתית ולכלכלית. על מנת לקדם את השילוב הכלכלי של אזרחי ישראל הערבים, על המדינה לסייע להם לעבור את המשבר הנוכחי ולצמצם את ממדי הנשירה שהקורונה מאיימת להרחיב. ללא סיוע כזה, הצעדים החשובים שנקטו בשנים האחרונות לשילוב החברה הערבית בהשכלה הגבוהה עשויים לרדת לטמיון.

1 המדגם כלל 418 סטודנטים יהודים ו-257 סטודנטים ערבים; 405 נשים ו-270 גברים; 445 הלומדים לתואר ראשון, 81 לתארים מתקדמים, 37 לתעודת הוראה ו-112 הנדסאים; 288 סטודנטים בשנה ראשונה והיתר בשנים מתקדמות יותר. שיעורים אלו אינם שונים בהרבה מנתוני אוכלוסיית הסטודנטים כולה. עם זאת, ועל מנת למנוע הטיות הנובעות מסלקציה במדגם, בעיבוד התוצאות נעשה שימוש במשקלות המעניקים לכל תצפית במדגם משקל בהתאם לשיעורה האמיתי בקרב אוכלוסיית הסטודנטים בישראל.

20% מהסטודנטים הערבים שענו על הסקר שוקלים להפסיק או להקפיא את לימודיהם, לעומת 9% מהסטודנטים היהודים. יש לציין כי שיעורי הנשירה בקרב סטודנטים ערבים היו גבוהים יותר גם בשנים שקדמו למשבר הקורונה, עקב אתגרים רבים יותר איתם הם מתמודדים במהלך לימודיהם במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל: איכות חינוך ירודה אשר מוצאת את ביטויה בחסם השפה העברית<sup>2</sup> וברמת אנגלית נמוכה; רמה נמוכה של כישורים רכים; בשלות נפשית נמוכה; רקע חברתי-כלכלי נמוך ממנו הם מגיעים, כאשר מרביתם דור ראשון להשכלה גבוהה; ועוד. לאחר פרוץ המגפה נוספו קשיים ואתגרים לכלל הסטודנטים, אך עוצמתם הייתה גבוהה יותר בקרב הסטודנטים הערבים, כפי שעולה מן הסקר.

איור 1:

שיעור הסטודנטים שציינו כי הם שוקלים להפסיק/להקפיא את הלימודים



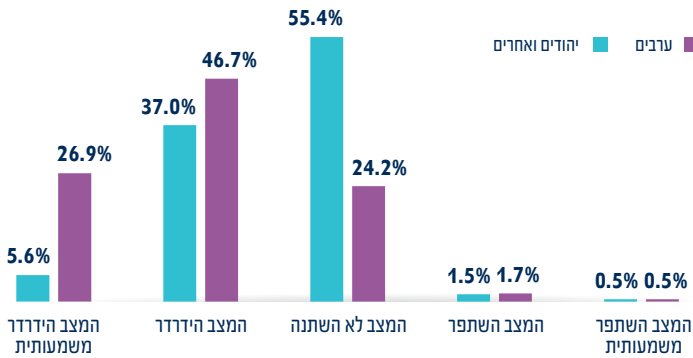
2 תחאוכו, מ', ע' קלישר וק' מושקלב (2020), "התשואה לידע בשפה העברית בחברה הערבית: חסמים ברכישת השפה והדרכים להסרתם", מכון אהרן למדיניות כלכלית.

## 2 || פגיעה כלכלית וסיוע כלכלי

המשבר הכלכלי שפקד את הסטודנטים ומשפחותיהם הוא קשה ועמוק יותר בחברה הערבית: 74% מהסטודנטים הערבים דיווחו כי המצב הכלכלי של המשפחה שלהם הדרדר, לעומת 43% מהיהודים. פגיעה א-סימטרית זו הינה בנוסף לפערים המשמעותיים במצב הכלכלי של המשפחות שהיו קיימים עוד לפני המשבר, כאשר 30% מהסטודנטים הערבים דיווחו על מצב גרוע עד גרוע מאוד בשנים שקדמו למשבר לעומת 8% בלבד מהיהודים.

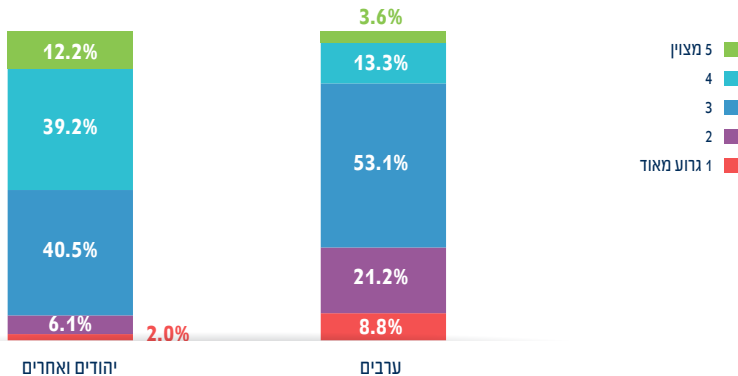
איור 2:

האם חל שינוי כלשהו במצב הכלכלי של המשפחה שלך בעקבות משבר הקורונה?



איור 3:

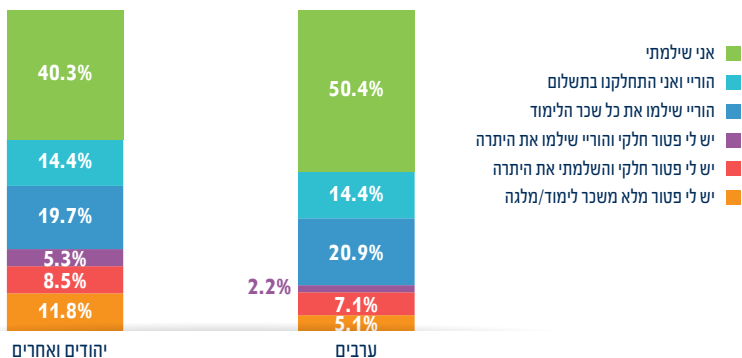
דרג את המצב הכלכלי של המשפחה שלך לפני משבר הקורונה



הפערים במצב הכלכלי של המשפחות טרום המשבר יכולים להסביר את העובדה ששיעור גדול יותר של סטודנטים ערבים נאלצו עוד לפני המשבר לממן את שכר הלימוד בעצמם ללא עזרת המשפחה: 50.4% מהערבים דיווחו שהם מימנו בעצמם את מלוא שכר הלימוד, לעומת 40.3% מהיהודים. בנוסף, שיעור קטן יותר של סטודנטים ערבים קיבלו פטור מלא או חלקי משכר הלימוד - 14.4% מהערבים לעומת 25.6% מהיהודים.

איור 4:

כיצד שילמת את שכר הלימוד שלך, והאם קיבלת סיוע ממוסד הלימודים (לפני הקורונה)?



המסקר עולה גם שהסטודנטים הערבים נפגעו יותר ממשבר התעסוקה: 23% מהסטודנטים הערבים שעבדו טרום המשבר פוטרו מעבודתם או הוצאו לחל"ת ואינם זכאים לדמי אבטלה, לעומת 16% מהסטודנטים היהודים. במקביל, 38% מהסטודנטים היהודים ממשיכים לעבוד באותה משרה כמו לפני המשבר, לעומת 20% מהסטודנטים הערבים.

איור 5:

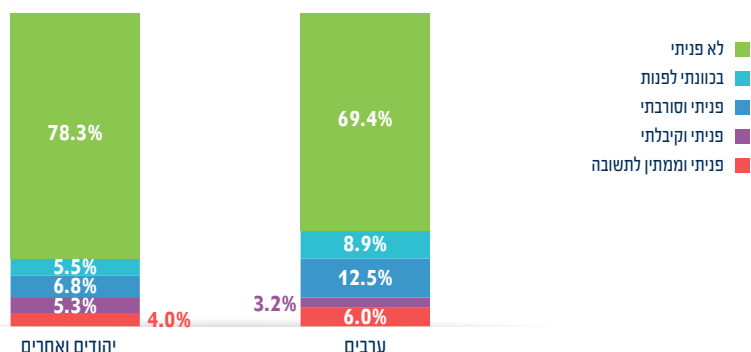
האם חל שינוי במצבך התעסוקתי בעקבות משבר הקורונה?



בנוסף, הסטודנטים הערבים זכו לסיוע מועט יותר ממוסדות הלימוד עקב המשבר: 3.2% בלבד מהסטודנטים הערבים ציינו שקיבלו סיוע ממוסד הלימודים, לעומת 5.3% מהיהודים, וזאת למרות ששיעור גבוה יותר של סטודנטים ערבים פנו לקבלת סיוע - 21.7% לעומת 16.1%.

#### איור 6:

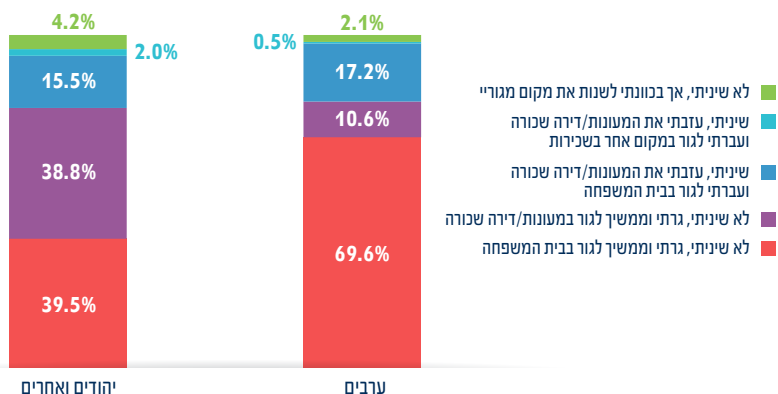
האם בשל משבר הקורונה פנית למוסד הלימודים שבו אתה לומד בבקשה לקבל הטבות/סיוע כספי?



בתוך כך, 39.5% מהסטודנטים היהודים ו-69.6% מהסטודנטים הערבים גרו וממשיכים גם בעת הזו לגור בבית משפחתם, לעומת 38.8% מהיהודים ו-10.6% מהערבים שהתגוררו במעונות או בדירה שכורה ומתכוונים להמשיך ולגור שם. 15.5% מהסטודנטים היהודים ו-17.2% מהערבים עזבו את המעונות או הדירה ששכרו וחדרו לגור עם המשפחה בעקבות המשבר. למעבר מהמעונות או מהדירה השכורה לבית ההורים יכולה להיות השלכות גם על יכולת הלמידה מרחוק - מעבר מסביבה פרטית ושקטה לסביבה שלא בהכרח מאפשרת למידה מרחוק.

#### איור 7:

האם שינית או לא שינית את מקום מגוריך בעקבות משבר הקורונה?

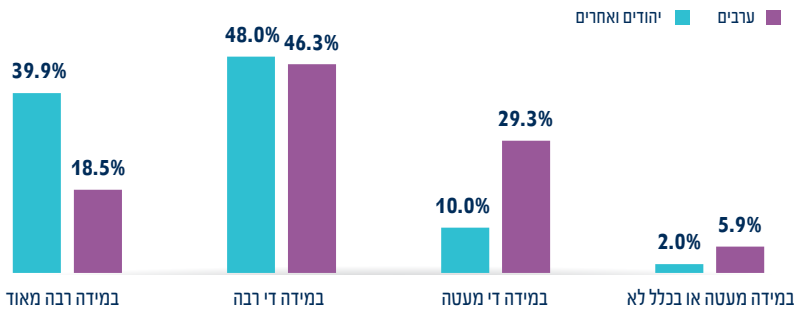




המעבר ללמידה מרחוק יצר קשיים רבים ופגע ביכולת הלמידה, כאשר הפגיעה בסטודנטים הערבים היא קשה יותר בשל הפערים המשמעותיים בתשתיות וביכולות הדיגיטליות.

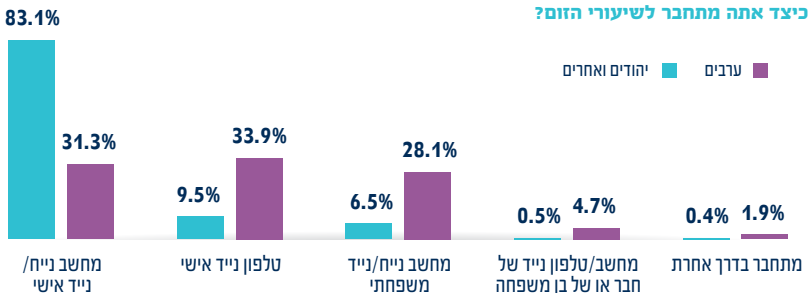
87.9% מהסטודנטים היהודים השיבו כי תשתיות האינטרנט במקום מגוריהם מאפשרות להם להמשיך בשגרת הלימודים (קרי לימודים מקוונים וגישה למשאבים אלקטרוניים), לעומת רק 64.8% מהערבים. לעומת זאת, כ-35.2% מהסטודנטים הערבים העידו כי תשתיות האינטרנט במקום מגוריהם אינן מאפשרות להם לקיים שגרת הלימודים תקינה, לעומת 12% מהסטודנטים היהודים.

**איור 8:**  
באיזה מידה תשתיות האינטרנט במקום המגורים הנוכחי שלך מאפשרות לך להמשיך בשגרת הלימודים שלך? (לימודים מקוונים, גישה למשאבים אלקטרוניים)



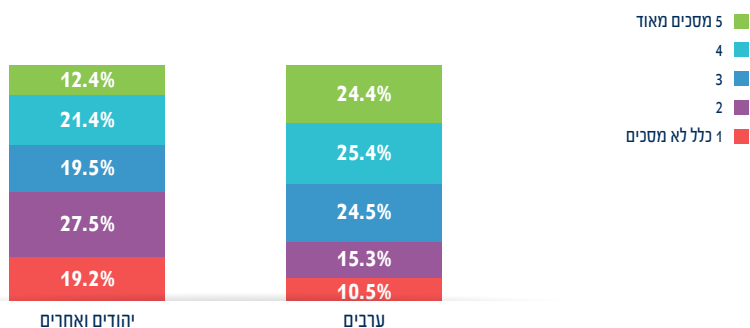
בנוסף לפערים באיכות האינטרנט, עולים פערים עצומים גם בשיעור הסטודנטים שיש בבעלותם מחשב אישי דרכו ניתן להתחבר לשיעורי הזום ולקיים שגרת לימודים נוחה. בעוד 83.1% מהסטודנטים היהודים שהשיבו על הסקר מתחברים לשיעורי הזום דרך מחשב אישי, נייד או נייד, בקרב הערבים השיעור עומד על 31.3% בלבד והיתר נאלצים להתחבר לשיעורים מהטלפון הנייד או לחלוק במחשב המשפחתי.

**איור 9:**  
כיצד אתה מתחבר לשיעורי הזום?

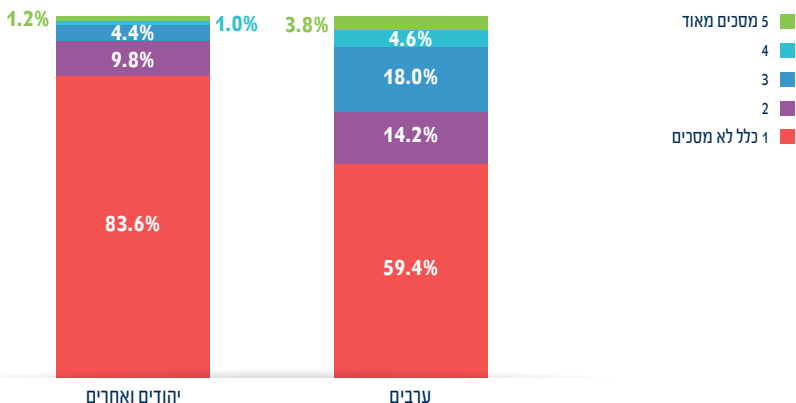


בנוסף לפערי התשתיות ישנם פערים משמעותיים גם ביכולות הדיגיטליות של הסטודנטים אשר נאלצים להתמודד עם קשיים טכניים ולהיעזר בבני משפחה וחברים כדי להתחבר לשיעורי הזום. 48.8% מהסטודנטים הערבים העידו כי נתקלו בקשיים טכניים במערכת הלמידה מרחוק, לעומת 33.8% בקרב היהודים. כמו כן, 40% מהסטודנטים הערבים נזקקים לעזרה במידה כזו או אחרת בהפעלת מערכת הלמידה מרחוק, לעומת 16% בלבד מהיהודים.

**איור 10:**  
נתקלתי בקשיים טכניים במערכת הלמידה מרחוק

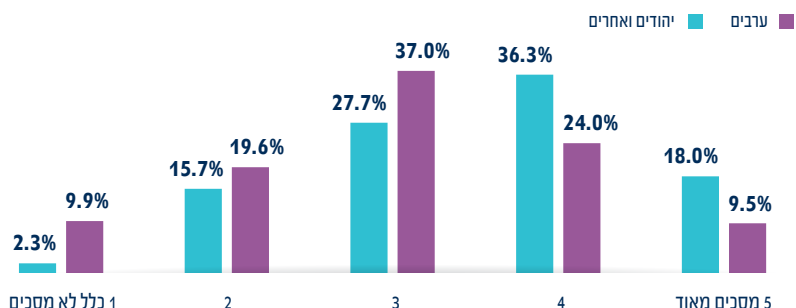


**איור 11:**  
אני נעזר בחבר/בן משפחה על מנת להפעיל את מערכת הלמידה מרחוק



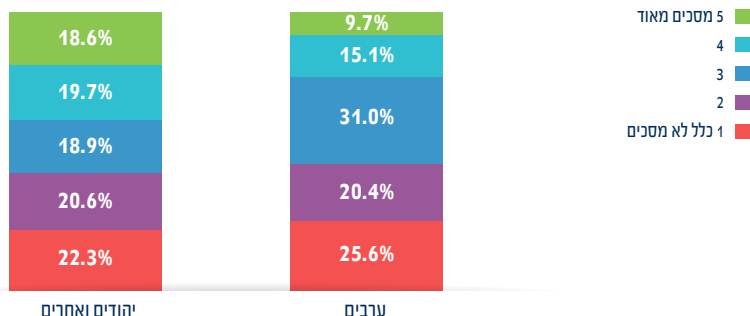
תכני הלימוד עצמם גם הם עשויים להיות מכשול עבור כלל הסטודנטים, ועוד יותר עבור הסטודנטים הערבים שנאלצים בנוסף להתמודד גם עם חסם השפה העברית. 48% מהסטודנטים הערבים דיווחו כי התכנים המועברים באמצעות הזום אינם מובנים להם, לעומת 30% מהסטודנטים היהודים.

**איור 12:**  
התכנים של השיעורים באמצעות זום מובנים לי



מכלול הקשיים והאתגרים שתוארו לעיל משפיעים על האפקטיביות של השיעורים בזום ועל היכולת שלהם להיות תחליף לשיעורים הפונקציונליים. רק 23% מהסטודנטים הערבים חושבים שהלמידה באמצעות הזום מהווה תחליף ראוי ללמידה הפונקציונלית, לעומת 38.3% מהסטודנטים היהודים.

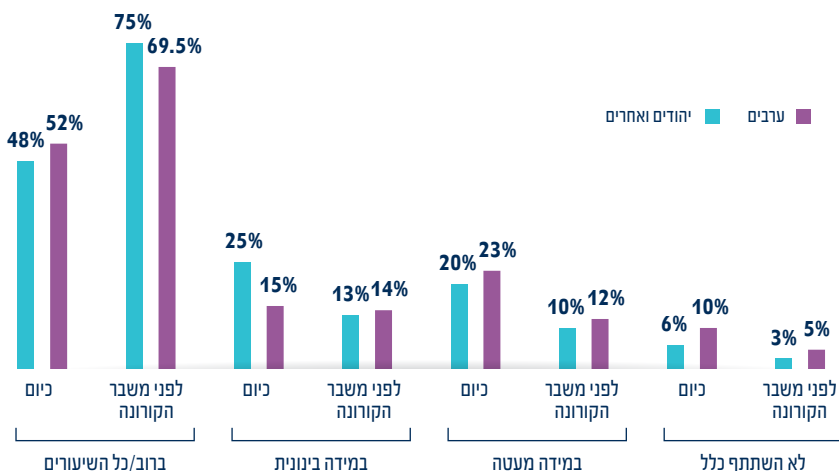
**איור 13:**  
מבחינתי, הלמידה באמצעות זום מהווה תחליף ראוי ללימודים פונקציונליים בכיתה



בהתאמה, חלה ירידה חדה יותר בקרב סטודנטים ערבים בתדירות ההשתתפות בשיעורים בזום לעומת תדירות ההשתתפות בשיעורים הפרונטליים טרום המשבר. 48.2% בלבד מהסטודנטים הערבים משתתפים ברוב השיעורים בזום, בהשוואה ל-74.8% שדיווחו כי הם השתתפו במרבית השיעורים הפרונטליים שהתקיימו טרום המשבר. גם בקרב הסטודנטים היהודים ישנה ירידה בשיעור ההשתתפות מ-69.5% טרום המשבר ל-52% לאחר המעבר ללמידה מרחוק.

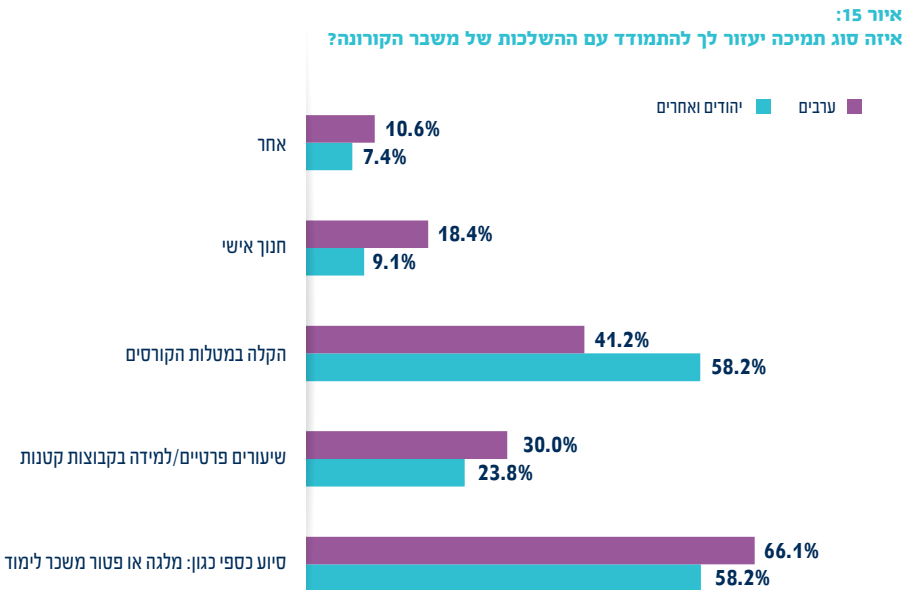
איור 14:

באיזה מידה השתתפת בשיעורים לפני הקורונה ובאיזה מידה אתה משתתף כיום בשיעורי המעוברים בזום?



## 4 || הסיוע הנדרש ממוסדות הלימוד

כאשר הסטודנטים נשאלו על סוג הסיוע שלדעתם יכול לסייע בהתמודדות עם המשבר, הרוב המכריע של הסטודנטים הערבים (66.1%) בחרו בסיוע כספי, בעוד שבקרב היהודים שיעור דומה בחרו בסיוע כספי ובאפשרות של הקלה במטלות הקורסים. כמו כן, שיעור גדול יותר של ערבים בחרו בחונכות אישית או בשיעורים פרטיים, מה שמעיד על המצוקה שלהם וחוסר היכולת להתמודד עם הלמידה מרחוק באופן עצמאי.



ממצאי הסקר עולים מספר כיווני פעולה שיכולים לסייע לצמצם את הפגיעה בסטודנטים הערבים:

1

הרחבת היקף הסיוע הכספי במסגרת מלגות "ארתיקאא" של המועצה להשכלה גבוהה לסטודנטים ערבים מ-800 ל-1000 מלגות לפחות, על ידי הרחבת תחומי הלימוד המועדפים והכללת מקצועות הרפואה והפארא-רפואה, שהפכו להיות חשובים במיוחד לאור המצוקה במערכת הבריאות והצורך בכוח אדם.

2

חלוקה או השאלה של מחשבים לסטודנטים, לאחר מיפוי הצרכים ותוך מתן עדיפות למשפחות מרקע סוציאקונומי נמוך או בעלות מספר גדול של ילדים, בהן סביר להניח שהמחסור חמור יותר. ניתן להפנות לנושא זה חלק מהתקציבים שקיבלו האוניברסיטאות בעקבות הקורונה.

3

הקמת מרחבי למידה ייעודיים בעלי תשתית אינטרנט במקומות ציבוריים ביישובים הערבים (בניין המועצה, בתי הספר, מתנ"סים וכדומה) ומתן גישה לסטודנטים בקפסולות, על מנת לאפשר למידה רציפה. ניתן לבצע זאת דרך סיוע ממשלתי בתקציבים לרשויות המקומיות.

4

החזרת היחידות לקידום סטודנטים ערבים / היחידות לשיווין הזדמנויות לפעילות מלאה. עם פרוץ המשבר הוצאו יחידות אלו לחל"ת וכרגע הן חזרו לפעילות חלקית, עובדה המערימה קשיים גדולים על הסטודנטים הערבים דווקא בתקופה בה היחידות נחוצות במיוחד. רצוי להבטיח שפעילות היחידות תתמקד בתקופה זו במשימות האקוטיות של אספקת רשת תמיכה, ובפרט במעקב אחר סטודנטים מתקשים ומתן סיוע באמצעות חונכים או למידה בקבוצות קטנות. כמו כן יש לבצע הסברה ולעודד את הסטודנטים הערבים לפנות ולנצל את השירותים שיחידות אלה מספקות.